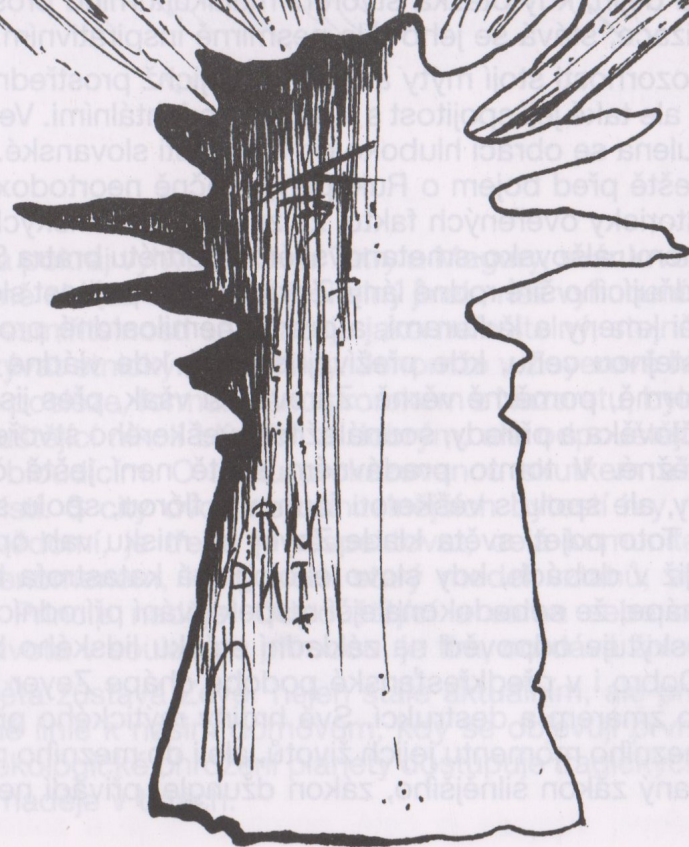

V LIVS ZEYER

RADVZ Δ MΔHVLENA Δ

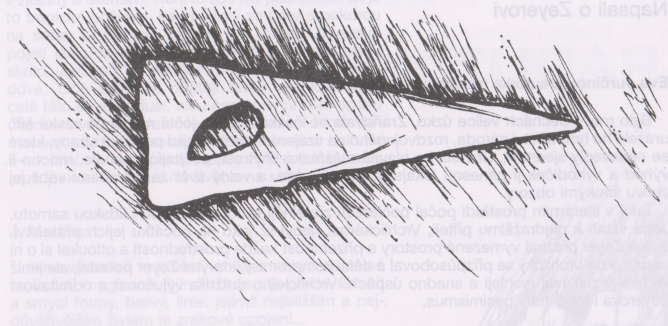

HLEDÁNÍ NADĚJE

V historii naší literatury je Julius Zeyer osamělým ostrovem. Bez přímých předchůdců či následovníků vytvořil dílo zcela nepodobné celé tehdejší literární produkci. Generačně bývá přiřazován ke skupině lumírovců, stylem bývá označován za novoromantika. Obě tato označení jsou však jen přibližná. Díky letoře samotáře podařilo se mu zůstat poměrně nezávislým na provinčním českém prostředí a rovněž cestování spojené s hlubokým studiem cizích kultur dalo jeho tvorbě nebývalý rozlet. Necítil se být povinován službou národu, neumenšil své dílo tím, že by je dal do služeb jakékoli politické či národnostní ideje, což zahubilo mnoho výrazných českých talentů; uvědomoval si, že autor je veliký tam, kde tvoří v souladu se svou jedinečnou fantazií a vlastní mravní integritou.

Zeyer, výsostný epik, stál dluho poměrně ve stínu pozornosti, neboť jeho výlučnost, kosmopolitnost, nekonvenčnost a v neposlední řadě hluboká mystika se ocitala mimo zájem nejprve měšťacké a posléze cenzurní veřejnosti. Nicméně právě pro dnešní dobu, ve zlomovém okamžiku dějin, kdy otázka stvoření multikulturního prostoru je otázkou bytí a nebytí evropské civilizace, stává se jeho dílo nesmírně inspirativním.

V centru Zeyerovy pozornosti stojí mýty a legendy, jejichž prostřednictvím hledá kořeny nejen evropské kultury, ale také její spojitost s kulturami orientálními. Ve svém nejznámějším dramatu Radúz a Mahulena se obrací hluboko do minulosti slovanské. Toto prostředí však interpretuje, dokonce ještě před bojem o Rukopisy, značně neortodoxně. Vychází ze skutečných pramenů a historicky ověřených faktů, ze znalosti slovanských kultů, a značně se tak vzdaluje tehdy běžnému alšovsko-smetanovskému portrétu bratra Slovana, holubiččí to povahy, láskyplně zúrodnujícího širé rodné lány. Zeyer hledá spojitost slovanského prostředí s ostatními pohanskými kmeny a kulturami, a drsné, nemilosrdné prostředí, v němž život zvířete a člověka má stejnou cenu, kde přežívají silnější, kde vládne zákon džungle, líčí, vzor neoromantické formě, poměrně věrně. Zároveň si však, přes jistou drsnost, uvědomuje i nutnost jednoty člověka a přírody, sounáležitost veškerého stvoření, jejíž povědomí je pro přírodní národy běžné. V tomto pradávném světě není ještě člověk uchvatitelem a podmanitelem přírody, ale spolu s veškerou faunou a flórou, spolu s nebem i zemí tvoří jedinou živoucí bytost. Toto pojetí světa kladé Zeyer na misku vah oproti rozvíjejícímu se technickému pokroku již v dobách, kdy slovo ekologická katastrofa byla neznámým pojmem. Zároveň však chápe, že sebedokonalejší respektování přírodních zákonů, ani těsná koexistence s ní, neposkytuje odpověď na základní otázku lidského bytí, totiž na otázku konfliktu dobra a zla. Dobro i v předkřesťanské podobě chápe Zeyer jako tvořivý princip, zatímco zlo je pro něho zmarem a destrukcí. Své hrdiny mýtického příběhu Radúz a Mahulena staví nejen do mezního momentu jejich životů, ale i do mezního momentu dějinného, kdy důsledně uplatňovaný zákon silnějšího, zákon džungle, přivádí nejen jedince, ale do-

konce celé národy na pokraj vyhynutí. Svár Tatry a Magury, svár krve, nenávisti, vášně a cti, požadující nesmiřitelné oko za oko, není řešitelný jinak, než vyhubením jednoho ze soupeřů. Princip nenávisti a nesmiřitelnosti se ukazuje jako neřešitelný, stejně jako je neřešitelné to, co jsme si zvykli nazývat etnickými konflikty. Jenomže v Zeyerově hře v postavě Mahuleny už proznívá něco, co posléze, formulováno prorokem z Nazaretu, bylo nazváno odpouštějící láskou. Láska odpouštějící nikoli blízkým a dobrým, ale odpouštějící nepřátelům, odpouštějící chybujícím a bloudícím. O lásku prokazovanou skutkem až k sebezničení se zastavuje přívál nenávisti. S city dvou nejzranitelnějších bytostí hry není nutno souznít, ale je třeba je vzít na vědomí, je třeba je respektovat, celá komunita je nucena se s nimi vyrovnávat jako s fenoménem, který bortí starý model vztahů, staré jistoty a nastoluje zcela nový princip. Princip naděje. Odpouštějící a sama sebe obětující láska je oním nutným završením života v souladu s přírodou, je tím, co dává životu lidskou dimenzi.

V tomto vidění světa zůstává Zeyer nejen stále aktuálním, ale právě dnes, kdy se stále více přibližují válečné linie k našim domovům, kdy se objevují první náznaky nového stěhování národů, kdy ekologické ohrožení planety dostupuje tragických rozměrů, září jeho hra jako malý plamínek naděje v tmách.

Napsali o Zeyerovi

Eva Jurčinová, autorka monografie o Zeyerovi:

Bylo mu v Čechách velice úzko. Zraňovala ho česká malost, ještě menší po ruské šíři, uráželo ho hmotářství národa, rozdvojeného na vzájemně se potírající politické strany, které se nedovedly sjednotit. Urážela ho hlavně měšťácká chytrost, počítající zbaběle, mnoho-li výhod a výhodiček jí přinesou lokajsky ohnutá záda, a volný svět za hranicemi vbívil jej znovu širokými obzory.

Také v literárním prostředí počal pociťovati zřetelněji svou uměleckou i lidskou samotu. Jeho vztah k nejdražšímu příteli, Vrchlickému, nebyl již jako na počátku jejich přátelství. Julius Zeyer přezíral vymezené prostory a přízemnost každé prostřednosti a otloukal si o ni perutě, kde Vrchlický se přizpůsoboval a dělal kompromisy, kterými Zeyer pohrdal, ale jimiž Vrchlický získával rychleji a snadno úspěch. Vrchlického dráždila výlučnost a odmítavost Zeyerova i jeho stálý pesimismus.

Jan Voborník:

Zeyer hledal jas; proto jeho duše nebyla z povolání asketická. Hledal jas v tváři umírajícího Krista a nebyl spokojen s patologickým Kristem Bílkovým. Hledal jas naděje nad hvězdami zoufajících existencí i tonoucích národů, zvláště slovanských.

F. X. Šalda:

Láska u Zeyera je vesmírový zákon a mysterium kosmu i života, něco tak základního, nevzpytatelného, temného, hrozného a velikého jako smrt. Nic není Zeyerovi vzdálenější než frivolnost, pikantnost nebo materialistická triviálnost: láska je něco absolutního, vlastní tragický živel a problém světa. Ale stejně daleka je mu i všechna sentimentalita a pouhá spiritualistická rétorika. Láska není mu salónní nebo literární hračka, žádný společenský nebo salónní duchaplnický šerm a flirt – naopak něco mimo všechn rozumový postřeh a dohad, mimo všechnu kulturu a civilizaci. Láska přepadá u Zeyera lidi obyčejně náhle, nevypočitatelně a osudově, stravuje je celé, porobuje si je a zotročuje navždy, vhání

v zločiny a šílenství. Není to zde nic polovičatého, je to tragické božstvo, osud, který se bere s pokorou na sebe, před nímž se smí jen klečet. Zeyerovo pojetí lásky je od základu mystické, náboženské, skoro (alespoň ve starších pracích) tragicky osudové. Lidé Zeyerovi obětují lásce všechno, nejen celé tělo a celou duši, ale i čest, povinnosti, spásu časnou i věčnou. Jakmile jsou zasaženi tímto démonem, shazují ze sebe obyčejné všechno kulturní a sociální roucho a stojí tvář v tvář svému osudu nazi, pokorní, oddaní na život a na smrt.

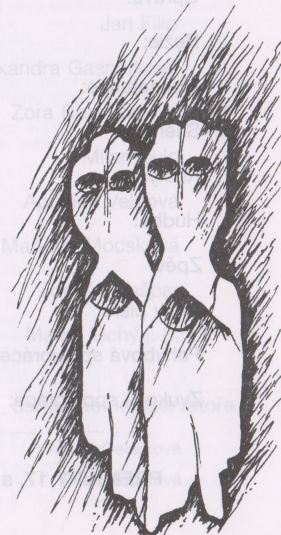
J. Marten:

Jeho výrazová mocnost vzniká z nevyčerpatelné tvořivosti imaginace, jejímž zdrojem je především cit a smysl formy, barvy, linie, jejímž nejbližším a nejdůvěřivějším žilem je zrakové opojení...

...Ložisko, z něhož tento největší imaginativ české poezie těžil nejvíce a nejradostněji, byla veliká umělecká kultura jeho ducha. Zeyer měl k umění vztah subtilního egoisty, který se zmocňuje krásy jako vzácné ingredience své sensibility, který se poddává uměleckým dojmům, aby obohatil svou obraznost, jako se mísilo zlato do roztavené zvony, aby se zjemnil její zvuk.

Zeyer o sobě:

...i mně není umění tím nejvyšším. I já bych dovedl snadně se ho zříci, kdybych měl síly žít úplně dle evangelia. Ale tak v tom rmutu, v němž se plahočím, je umění přec jen ještě nejlepší, co mám, protože v něm ještě tak nejjasnější část své zakalené duše jeví.

JULIUS ZEYER

RADÚZ A MAHULENA

...mlha a vítr

Úprava: Věra Mašková a Radovan Lipus

Režie: Radovan Lipus

Dramaturgie: Věra Mašková

Scéna: arch. Dušan Ždímal j. h.

Kostýmy: Zdena Mannová j. h.

Hudba: Henrich Leško

Zpěv: Richard Müller

Texty písní: Julius Zeyer a Radovan Lipus

Pohybová spolupráce: Jana Vašáková j. h.

Zvuková spolupráce: Bořivoj Wojnar

PREMIÉRY 17. a 24. 4. v Divadle Antonína Dvořáka

OSOBY A OBSAZENÍ:

Mahulena Pavlína Kačková
Eva Vejmělková j. h.

Radúz Milan Kačmarčík j. h.

Runa Veronika Forejtová

Stojmír Jan Filip

Nyola Alexandra Gasnářková

Zora Zora Rozsypalová

Radovid Milan Šulc

Pria Apolena Veldová

Živa Markéta Mocsková

Vratko Zdeněk Kašpar

Přibina Marek Tichý j. h.

Ve sborových scénách účinkují posluchači ostravské konzervatoře

Inspice Marta Celárková

Náповěda Věra Suruvková

ROZHOVOR SE SLOVENSKÝM HUDEBNÍM SKLADATELEM HENRICHEM LEŠKEM

Píšete často scénickou hudbu?

– Spíše výjimečně. Podstatnou část mé práce tvoří hudba, která není ničím omezena, není svázána se žádným konkrétním tématem. Zvláštní je, že vzdor tomu, má v sobě výrazné dramatické prvky, jakýsi vlastní příběh.

Radúz a Mahulena je mimo jiné také příběhem o nenávisti, která znesváří rodiny, přátele, národy, způsobuje přehradu mezi lidmi. Během práce na této inscenaci vyrostla jedna z takových přehrad i u nás, a vy jste se rázem stal zahraničním hostem. Domníváte se, že pro lidi, kteří se zabývají uměním, je tato hranice opravdu důležitá?

– Na to se dá odpovědět jenom jedním způsobem.

Můžete třeba říci, že máte hranice rád.

– Ale to by byla přinejmenším velmi divná odpověď.

Zeyerovu hru jsme si zvolili proto, že se dotýká prázeklady nejen slovanské kultury, ale mluví až k archetypálním příběhům. Co pro vás, jako autora moderní hudby, znamená inspirace starými motivy?

– Vědomí souvislosti je důležitá věc. Člověk by se měl vracet do minulosti. Doba je vyčerpaná, nic nového nevymyslíme ani nevytvoříme, v umění ani ve vědě. Všechno už tu bylo, všechno je v nás už kdesi zakódováno. Pro postmodernismus je charakteristické propojování starých prvků s novými, hledání zákonitostí a souvislostí starého s novým. Inspirace antikou, renesancí, barokem, romantismem a syntéza těchto prvků v nových souvislostech je zárodek nového kulturního proudu, v němž se mísí jednotlivé impulsy, kultury, civilizace. Poetika autora, která toto vše sjednocuje, svébytnost jeho interpretace, pak z těchto inspirací tvoří nový tvar, originální výpověď o světě. V případě této inscenace jsem se nesnažil vědomě se vracet k nějaké konkrétní historické hudbě, ale spíše vyjádřit pocity, které ve mně předloha vyvolává. Přesto ono spojení s minulostí je už dáno tím faktem, že jsem Slovan. Ne, že by si to člověk dennodenně uvědomoval, ale je to něco, co tvoří samozřejmou součást mé povahy a mého vnímání světa.

Ostravskými novinami nedávno proběhl názor jakéhosi člověka, že láska je přežitek a příběhy jako Radúz a Mahulena jsou překonané romantické báčorky. Co si o tom myslíte?

– To může říct jenom nějaký chudák, nebo nemocný člověk. Myslím si, že se musíme stále vracet k romantismu i k dalším skutečně hodnotným věcem, a tak překonávat svou vlastní omezenost.

VZNIK SVĚTA

Slovanské báje o vzniku světa známe jen z novověkého folklóru. Jsou zaznamenány ve velkém množství variant, rozšířených hlavně u východních Slovanů, od Kavkazu a Černého moře až po severní Rusko, vyprávěly se však i na Balkáně, u Bulharů a Rumunů, jen okrajově pronikly i k západním Slovanům (Slovensko, Polsko). Kromě toho kolovaly ve velmi podobných verzích u ugrofinských a uralско-altajských kmenů na Sibiři...

Podstatou mýtu je součinnost Boha a satana v díle stvoření. Na počátku je pouze moře – praoceán všech kosmogonií včetně vod biblické Genese. Na rozdíl od ní se nad vodami nevznáší pouze duch boží, nýbrž vedle Boha stojí i satan, který podle jedné varianty sám dává podnět k vytvoření pevné země, podle jiné dostává k tomu příkaz od Boha. Zárodek země je nutno vylovit ze dna oceánu, kam se satan musí ponořit. Pouze on je toho schopen, neboť má dostatek potřebné tíže, zatímco andělé jsou příliš lehčí. Úkol však přesto není pro něj snadný a podaří se až po trojím ponoření, protože zpočátku tak činil ve jménu svém, tj. ve vlastním zájmu, a nikoli ve jménu božím, jak mu bylo přikázáno. Ale přesto se pokouší přelstít Boha alespoň tím, že kromě požadované hrsti písku skryje další v ústech, aby mohl sám také tvořit. Písek mu však začne v ústech růst, takže ho musí vykašlávat a vyplivovat: tak vznikají pustiny, hory, holé skály a bažiny, zatímco Bůh tvoří jen čisté roviny a úrodná pole...

...Úcta k zemi jako velké matce člověka, rozšířená hlavně u východních Slovanů, má prastaré kořeny, sahající zpětně až do neolitu, od Indie až po Středozeří – indická Mahá mátar, íránská Ainjáhitá, předoaasijská Kybelé, řecká Déméter, Magna mater atd. Pro mýto-
tvorné citění nebyla země mrtvým tělesem, nýbrž živou bytostí, živící jako matka všechny tvory; tráva jsou její vlasy, vodní toky její žíly, skály její kosti. Člověk se k ní modlil jako ke své svaté živitelce, obětoval jí (v Rusku se lil např. do země jako obětina konopný olej), spatřoval v ní pomocnici v nemocech, která mu poskytovala léčivé byliny, nedovoloval, aby se s ní svévolně hýbalo, do ní tlouklo nebo bezdůvodně na ní něco trhlo. Spolu s nebem zaujímala přední místo v náboženském životě zemědělců, jako byli právě Slované.

STVOŘENÍ ČLOVĚKA

„Bůh se myl v lázni a zpotil se; i otřel se věchtem a shodil jej z nebes k zemi. I přel se satan s Bohem, kdo má z věchtu stvořit člověka. I stvořil ďábel člověka a Bůh vložil do něj duši, aby až člověk umře, tělo šlo do země a duše k Bohu...”

Stojí tu opět proti sobě Bůh a satan či ďábel. Oba však mají podíl na stvoření člověka – dualistické pojetí, které je v rozporu s biblickou verzí a souhlasí s výše popsanou kosmogonií. Pohanským prvkem je výrazně antropomorfní obraz Boha, který se myje v lázni a odpovídá tak představám pohanských bohů s jejich lidskými vlastnostmi a potřebami. Pozoruhodný je materiál, z něhož byl stvořen člověk: věchet – výmluvný obraz pomíjivosti lidského života. Pochází sice od Boha, který jej shazuje z nebe na zem, ale tělesnou podobu mu vtiskuje satan a s ní i všechny tělesné slabosti, nemoci a smrt. Nemá však moc nad duši, která je čistě božského původu, a vrací se proto do božského světa, což odporuje církevnímu učení, jež počítá s možností, že i duše se stává kořistí satanovou...

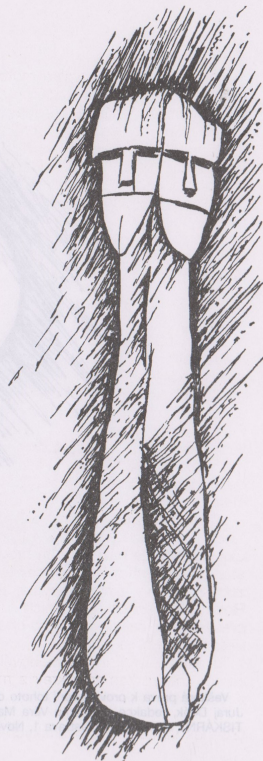
...Velmi rozšířený byl rovněž kult Roda, patrně božstva nebo spíše démona plodnosti, jehož jméno se ožívá ve výrazech příroda, úroda, porod, rodina, národ apod. Rod tvoří člověka tím, že hází na zem hroudy, z nichž se rodí děti. Podobné představy známe i ze starých řeckých mýtů: kameny Deukalióna a Pyrrha, z nichž vznikají lidé po potopě; dračí zuby Kadmovy, z nichž povstali thébští muži, apod. Na rozdíl od antických bájí netýká se Rodovo tvoření pouze prvních lidí, ale pokračuje vlastně neustále a je výrazem obecného přesvědčení, že lidské bytosti přicházejí sice na zem shůry, ale základním materiálem jejich tělesnosti je hlína země.

To ostatně vyjadřují i středověké ruské apokryfy, když tvrdí, že lidské tělo pochází ze země, kosti z kamenů, krev z moře, oči ze slunce, vlasy z trávy, rozum z oblak, mysl z rychlosti andělů a duše z větru a ducha božího.

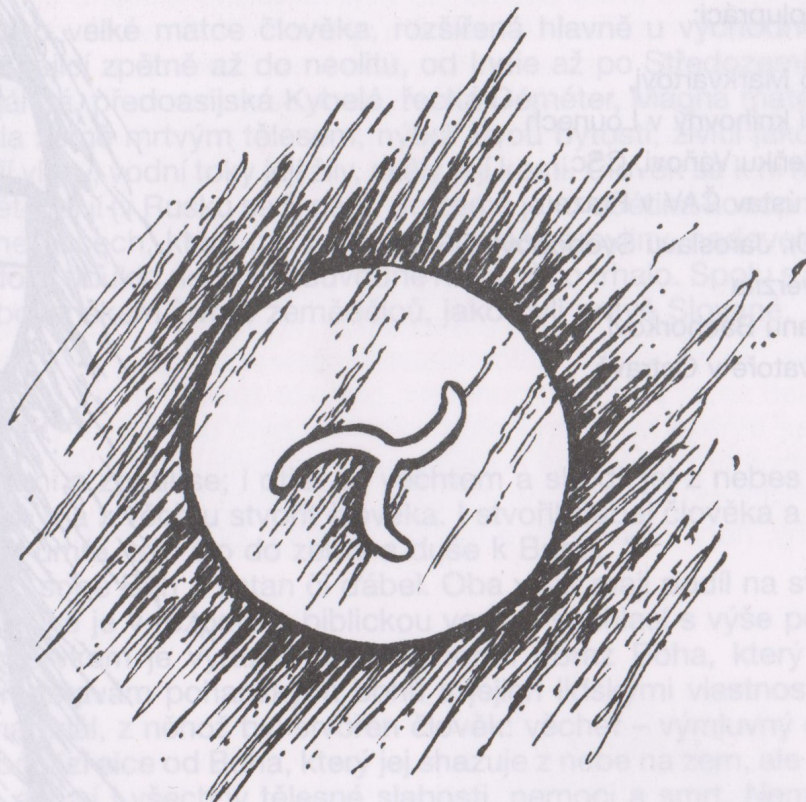
(Zdeněk Váňa: Svět slovanských bohů a démonů, Panorama Praha 1990)

Tvůrci děkují za spolupráci:

panu PhDr. Ivo Markvartovi,
řediteli Okresní knihovny v Lounech
panu PhDr. Zdeňku Váňovi, CSc.,
Archeologický ústav ČAV v Praze
panu prof. PhDr. Jaroslavu Svobodovi, CSc.,
Ostravská univerzita
panu prof. Milanu Báchorkovi,
řediteli konzervatoře v Ostravě

Vedoucí výroby M. Kožušníková, vedoucí technického provozu R. Orenič, vedoucí krejčovny A. Kantorová, J. Richterová, jevištní mistr J. Benek, Z. Václavěk, mistr osvětlení Z. Osif, mistr elektroakustiky B. Wojnar, mistr vlásenkárny J. Kučajová, rekvizity Z. Vojkovská, mistr garderoby Z. Nezhybová.

Veškerá práva k provozování tohoto díla zastupuje DILIA Praha, uvádí SDO, ředitel Ilya Racek, šéf činohry Juraj Deák, redakce programu Věra Mašková, výtvarník programu Radana Lipusová, vytiskly OSTRAVSKÉ TISKÁRNY, s. p., 709 70 Ostrava 1, Novinářská 7, R 0424. Cena 5 Kč.